

AHMED EL EFLAKÎ'NİN MENÂKIBÜ'L-ARİFİN ADLI ESERİNE GÖRE MEVLEVİLİK-AHİLİK-BEKTAŞİLİK İLİŞKİSİ

*Connection Among the Mevlevi, Ahi and Bektashi Understandings According to Ahmet Eflakî's
Menakibu'l-Arifin*

Über die Beziehung zwischen dem Mevlevi-Orden, der Achiyya und dem Bektaschitum nach dem Werk "Fromme Taten der Weisen" von Ahmet Eflaki

Nazan AYDOĞDU*

ÖZ

Şemseddin Ahmed El Eflakî tarafından kaleme alınan *Menâkibü'l-Arifin* adlı eser 10 bölümden oluşmakla birlikte Mevlâna ile çevresindekilerin hayatları anlatılmakta olup, yazarın 36 yıllık çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. XIII. asır ve sonrası tasavvuf kültüründe Hz. Ali'ye dair müşterek tasavvurların varlığı, Ekberîlik, Ahîlik, Bektaşîlik, Kâdirîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik, Bayramîlik vb. yapılarla ilmi araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bu durum, bu kültür çevresinde, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt tasavvurunun mezhep kaygısı ötesinde bir gerçeklikle ifadesini bulduğunu gösterir. Muhtevalarındaki değişik çerçevelere karşın "Ehl-i Beyt" ve "On iki imam" muhabbeti, mevzumuz olan Bektaşîlik-Mevlevîlik ve onların metinlerinde önemli ve ortak bir temadır. Mevlâna ve Hacı Bektaş Velî zamanında, henüz Safevîlik manasında siyasî veya ideolojik bir kimlik kazanmamış bulunan Ehl-i Beyt taraftarlığı Hacı Bektaş Velî ve müritleri arasında olduğu kadar, Hz. Mevlâna ve müritleri arasında da yaygındır. Mesnevî'de, Divan-ı Kebir'de ve Rubailer'de başta Hz. Alî, Hz. Hasan

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, nazanyaga@hotmail.com.

ve Hz. Hüseyin olmak üzere imamları metheden; buna karşılık Muaviye ile özellikle Yezid'i de kınayan mısralar oldukça fazladır. Nur-ı Muhammedî anlayışının her iki yapıda da görüldüğü ve hatta XVI. asırda Şii/Kızılbaş etkisiyle her iki yolda da etkilenmelerin olduğu bazı araştırmalarda ifade edilip Ahilik ve Bektaşilikteki erkân ve âdâb hususiyetleri büyük oranda benzeşmekte, hatta çoğu ritüeller aynen örtüşmektedir. Ahiliğin en önemli ritüellerinden olan “bel bağlama”, yani “şed kuşanma” konusu, İmam Cafer Buyruğu'nda önemli bir yer işgal etmektedir. Bu çalışma ile XIII-XVI. yüzyıl arasındaki Türk siyasi tarihinin şekillenmesinde Bektaşilik, Ahilik ve Mevleviliğin benzerlikleri ve farklılıkları *Menâkıbu'l- Ârifin* adlı esere göre anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahmed El Eflâkî, Menakibu'l-Arifin, Ahilik, Bektaşilik, Mevlevilik.

ABSTRACT

Menakibu'l Arifin, written by Shemseddin Ahmed el Eflaki, consists of 10 chapters, describes the life of Mevlana and his circle, and represents the result of the writer's 36-year work. The presence of common concepts about Ali in Sufi culture in the 13th century and after, is put forth through scientific researches in the forms such as Ekberî, Ahi, Bektashi, Kadiri, Mevlevî, Halvetî, Bayramî understandings. This case shows that the concept of Ali and Ehl-i Beyt has found its expression with a truth beyond denominational concern within this cultural environment. Despite different frameworks in their contents, the issue of "Ehl-i Beyt" and "the Twelve Imams" is an important and common theme of the Bektashi-Mevlevî understandings and their texts, which are our subject of research. In the time of Mevlana and Haji Bektash Veli, the advocacy of ehl-i beyt, which hadn't yet gained a political or ideological identity in the sense of Safaviyya, was prevalent among Haji Bektash Veli and his followers as well as among Mevlana and his followers. There is quite a number of the Mesnevi, Divan-i Kebir and Rubais verses that praise imams, especially Ali, Hasan and Huseyn, and, on the other hand, condemn Muaviye and especially Yazid. Some researches imply that the Nur-i Muhammedi understanding occurs in the Ahi and Bektashi understandings, and even that these two understandings were influenced by Shia/Qizilbash in the 16th century, so the rule (erkan) and moral (adab), features of the Ahi and Bektashi understandings, largely resemble each other, in fact most of rituals exactly match each other. The matter of "şed kuşanma" (the ceremony of becoming a master), one of the most important rituals of the Ahi understanding, takes an important place in the Imam Jafar's Command. This paper shows the similarities and differences of the Bektashi, Ahi and Mevlevî understandings, which took part in shaping of the Turkish political history between 13th and 16th centuries, according to Menakibu'l Arifin.

Keywords: Ahmet Eflaki, Menakibu'l-Arifin, Ahi, Bektashi, Mevlevî.

ZUSAMMENFASSUNG

Dieses von Şemseddin Ahmed el Eflâkî verfasste Werk "Fromme Taten der Weisen" (Menâkıbu'l Ârifin) besteht aus zehn Kapiteln und handelt inhaltlich vom Leben von Mevlana und von denen, die in seinem Umfeld wirkten, wobei das Werk das Ergebnis der sechsendreißigjährigen Arbeit des Autors Şemseddin Ahmed el Eflâkî bildet. Die Existenz gemeinsamer Vorstellungen über den ehrenwerten Imam Ali wurde in der Sufi-Kultur des XIII. Jahrhunderts durch wissenschaftliche Untersuchungen, die sich mit den Sufi-Strukturen der Akbariyya, der Achiyya, des Bektaschitums, der Qâdirîya, der Mevlewî, der Halvetî, der Bairami u.ä. befassen, hervorgehoben. Dieser Umstand zeigt, dass Vorstellungen über den Ehrenwerten Imam Ali und über die Familie und Nachkommen des Propheten Muhammed (Ahl al-bait) innerhalb dieser Kultur eine Wahrheit zum Ausdruck bringen, die sich jenseits der Sorge um die Konfession begreift. Trotz inhaltlicher Unterschiede, die sich in den Rahmenvorstellungen kundtun, handelt es sich bei der "Liebe zur Familie und zu den Nachkommen des Propheten Muhammed" und zu den "Zwölf Imamen" um ein wichtiges und gemeinsames Thema bei dem Bektaschitum und dem Mevlevi-Orden und deren Schriften, welche den Objektbereich der vorliegenden Arbeit bilden. Wenn sich auch zur Zeit von Mevlana und Hadschi Bektasch Veli die Anhängerschaft zur Liebe der Familie und des Nachkommens des Propheten Muhammed noch nicht wie im Sinne der Safawiden zu einer politischen und ideologischen Identität entwickelt hatte, so war sie bei Hadschi Bektasch Veli und unter seinen Anhängerschaft genauso verbreitet wie bei Mevlana und unter seinen Anhängern. In – den Werken - Mathnawî, *Dinâni Kebîr* und in den Vierzeilern (Rubâi) gibt es eine Vielzahl von Verszeilen, die allen voran den ehrenwerten Imam Ali und die ehrenwerten Herren Hasan und Hussein loben und wohingegen Mu'âwiya und vor allem aber den Yazid tadeln. In einigen Untersuchungen wird zum Ausdruck gebracht, dass die Konzeption Muhammed als Licht (Nur-i Muhammedî) in den beiden Sufi-Strukturen vorkommt und dass es sogar im Zuge der Einflussnahme durch die Schia/Kizilbasch im XVI. Jahrhundert zu einer Beeinflussung der beiden Sufi-Wege kam und dass die Charakteristiken im Bektaschitum und in der Achiyya im Hinblick auf Methode und Sitte weites gehend ähnlich sind, dass viele Rituale sogar buchstäblich übereinstimmen. „Einen Gürtel an die Taille binden“ (Bel bağlama), d.h. „şed kuşanma“, welches als Thema zu den wichtigsten Ritualen der Achiyya zählt, nimmt eine wichtige Rolle in dem Erlass über Glaubensinhalte (Buyruk) von Imam Cafer ein. Die vorliegende Arbeit

beschreibt unter Berücksichtigung des Werks "Fromme Taten der Weisen" und der Gestaltung der türkischen Politikgeschichte zwischen dem XIII.-XVI. Jahrhundert die Gemeinsamkeiten und Unterschiede zwischen dem Bektaschitum, der Achiyya und dem Mevlevi-Orden.

Schlüsselwörter: Ahmet Eflaki, Menakübü'l-Arifin, Achiyya, Bektaschitum, Mevlevi.

Giriş

Şemseddin Ahmed El Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifin* adlı eserinde Mevlâna ile çevresindekilerinin hayatları anlatılmakta olup, bu eser, onun uzun çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Yazar, ilk kez 718/1318'de Ulu Ârif Çelebi'nin emriyle başlayıp bir yıl içinde *Menâkıbu'l-Ârifin* ve *Merâtibu'l Kâşifin* adını verdiği bu eserin yıllarca çalışmasını yaptığı birikimini de eklemesi ile ikincisini kaleme aldığı 754/1353'te *Menâkıbu'l-Ârifin* adıyla eserini tamamlamıştır. *Menâkıbu'l-Ârifin*, yazarın kendi görgü ve bilgisine ait bölümleri dışında hemen hemen tamamı derleme niteliğinde bir eserdir. Farsça olarak yazmış olduğu eseri oldukça sade ve akıcıdır. Eflâkî'nin kaleme almış olduğu bu eserin anlatımının sade ve akıcı olması sebebiyle, eserin yüzyıllar boyunca büyük bir ilgi ile okunmaya devam etmiş olduğunu görmekteyiz.

Bu makalede Şemseddin Ahmed El Eflâkî tarafından kaleme alınan *Menâkıbu'l-Ârifin* adlı esere göre Anadolu ve Balkanların Türkleşmesi, Müslümanlaşması noktasında doğrudan etkisi olduğu bilinen “Mevlevî” “Ahi” ve “Bektaşî” tarikatları başta olmak üzere, bunların diğer dini oluşumlardan daha önce kuruldukları ve siyasi roller üstlendikleri de görülmüştür. Bu nedenle bu dini yapıların birbirinden etkilenmesi, benzer yönlerinin olduğu gibi farklılıklarının olması da son derece doğaldır.

Bu zümrelerin Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde önemli bir rolü olmuş, kalıcı izler bırakmış ve etkileri yüzyıllar boyunca geniş toplum kesimleri üzerinde hissedilmiştir.

Yöntem

Bu eser, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Hâcî Bektaş Veli hakkında araştırma yapacak ve bilhassa da onların yaşamı hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılar için başucu kitabı olarak kabul edilmiştir. Fakat bu metinlerin güvenilirlik problemleri söz konusudur. Çünkü kaynak menâkıpnamelerde yer alan yazarların kullandıkları kaynaklar yani menâkıpnamelerde yer alan olayları kaleme alan yazarların olayları kimlerden hareketle naklettikleri, rivayet ettikleri belirli değildir. Hatta *Menâkıbu'l-Ârifin*'de, eserin yazarı olarak zikredilen Ahmed El Eflâkî, bazı menâkıbelerin başında olayları kimlerden hareketle naklettiğini, rivayet ettiğini ve kaynağını göstermeden doğrudan kendi sözleriymiş gibi ifade etmektedir.

Bu isimlerin, kaynak menakıbnamelerdeki görüntüleri dahi çelişkiler içermektedir. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Hâcî Bektaş Velî, bazı menkıbelerde oldukça dindar bir velî olarak tasvir edilirlerken bazı menkıbelerde ise bu isimler üzerinden şarabın, çanın, abdestsizliğin, günah çıkarma ve vaftizin, meşrulaştırıldığı görülmektedir. Biz, bu çalışmamızda öncelikle, Anadolu'ya hemen hemen aynı dönemlerde gelmiş ve burada yaşamış olan Mevlevilik, Bektaşılık ve Ahilik yapılarının yaşadığı tarihsel ve kültürel koşullara değinerek, aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları değişik boyutlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Menakıbü'l-Arifin

Alim mutasavvıf Mevlânâ Celaleddin Rûmî ve çevresindekilerinin yanı sıra Mevlevi Tarikatı hakkında da birçok müellifin başvurduğu temel eserlerden biri olan Menâkıbü'l-Ârifin'i (Ariflerin Menkıbeleri) yazan Şemseddin Ahmed El Eflâkî hakkındaki bilgiler ne yazık ki sadece kendi eseri ve Sâkıb Dede'nin Sefine-î Nefise-î Mevleviyâ isimli eserindeki bilgilere dayanmaktadır. Sâkıb Dede'ye göre Şemseddin Ahmed El Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri'nde birkaç yerde adı geçen Ahi Nâtûr'un oğlu ve Bedreddin Tebrizi'nin öğrencisidir. Ahmed El Eflâkî zamanının birçok ilmini öğrenmiş özellikle de yıldız ilminde büyük bir şöhret sahibi olmuş ve halk arasında Eflâkî mahlası ile de tanınmıştır. Birçok seyahat yapmış Moğol hükümdarlarından Keygatu'nun Konya'ya geldiği sırada (690/1291) o da buraya gelerek Sultan Veled'i ziyaret etmiş ve daha sonra Ulu Arif Çelebi'ye intisap ettiği için de Arifi diye anılmıştır (Ahmed El Eflakî, 2011: 7).

Kaynakların hiç birinde adı, doğum yeri, ailesi ve tarihi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Hayatına dair bilgiler, *Menâkıbu'l-Ârifin*'deki kendisi ile ilgili dolaylı bilgilerden ibarettir. Sultan Veled'i (712/1312) gördüğüne ve 761/1360 tarihlerinde vefat ettiğine göre 685-690/1286-1291 yılları arasında doğduğu tahmin edilebilir. Ayrıca babasının Altın Orda Devleti'nin başşehri Saray'da (Maveraünnehr) vefat ettiğinde kendisine büyük bir servet ile birlikte birçok kitap da bıraktığı düşünüldüğünde kültürlü bir aileden gelmiş olduğunu söyleyebiliriz (Yazıcı, 1989: 62). Bununla birlikte Eflakî'nin Ahi Nâtûr'un oğlu ve Bedreddin Tebrizi'nin öğrencisi olarak gösterilmesi tamamen Sâkıb Dede'nin kendi ürünü olsa gerek; çünkü anlatmış olduğu her hikaye ve olayı anlatanı adeta adresiyle birlikte veren Eflakî, Ahi Nâtûr'dan babası olarak Bedreddin Tebrizi de hocası olarak bahsetmemiştir.

Eflakî, eserinin ikinci cildinde Arif Çelebi ile Kayseri'den Sivas'a gider iken yolda bir adamın kendisine babasının Saray şehrinde Özbek Han'ın (712-741/1312-1340) sarayında öldüğünü, miras olarak da geriye büyük bir servet bıraktığını ve bu mirasın oğlu Eflaki gelinceye kadar muhafaza edileceğini söylediğini, kendisinin de Sivas'a gelince bu işler ile ilgileneceğini ve mirastan kalan mallarla birlikte babasının kitaplarını almak üzere Saray şehrine gideceğini, fakat Arif Çelebi'nin onun bu arzusuna mani olduğunu yazmaktadır (Ahmed El Eflakî, 2011: 8).

Eflakî, muhtemelen tahsilinin bir kısmını doğduğu ülkede tamamladıktan sonra devrin kültür merkezlerinden biri olan Konya'ya gelip burada Siraceddin Mesnevihan, Abdülmümin Tokadî ve Nizameddin Erzincan'ın talebesi olmuştur. Bir astronomi âliminden ders almış ve gözlem ile ilgilendiği için kendisine Eflakî nisbesi verilmiştir. Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi'ye (715/1316) intisap ederek ölümüne kadar yanından ayrılmayan Eflakî onun Azerbaycan ve Anadolu gezilerine katılmıştır. Ulu Arif Çelebi'nin vefatından sonra oğlu Abid Çelebi'ye intisap etmiş onun ölümünden sonrada sırasıyla Vâcid, Şehzade, ve Emir Adil Çelebilere intisap etmiştir. Eflakî 29 Receb 761/15 Haziran 1360 yılında Konya'da vefat etmiştir ve türbesinin yakınlarına defnedilmiştir (Yazıcı, 1989: 62; Ahmet Eflaki, 2011: 8).

Mevlana Celaleddin-i Rumi, Mevlevi silsilenamesinde tarikatın piri olarak sayılmaktadır. Eflaki, Mevleviliğin ilk kaynaklarından *Menâkıbul-Ârifin*'de Mevlana'nın tarikat silsilesini Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi, babası Bahaeddin Veled, Şemsülemme es-Serahsi, dedesi Hatib-i Belhi, Ahmed el-Gazzali, Ebu Bekir en-Nessac, Muhammed ez-Zeccac, Cüneyd-i Bağdadi. Seri es-Sakati, Ma'ruf-i Kerhl, Davüd et-Tai, Habib el-Acemi, Hasan-ı Basri vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaştırır; Mevlana'dan sonra da silsileyi Şems-i Tebrizi ile sürdürüp onun Sultan Veled'e, Sultan Veled ile Hüsameddin Çelebi'nin Ulu Arif Çelebi'ye, Ulu Arif Çelebi'nin Şemseddin Emir Abid, Selahaddin Zahid ve Hüsameddin Vacid Çelebilere, Emir Abid Çelebi'nin Emir Adil Çelebi'ye telkin ettiğini söyleyerek kendi dönemine kadar getirir. İlk tarikatlaşma faaliyetlerini başlatan Hüsameddin Çelebi'den (ö.683/1284) sonra 691 (1292) yılında irşad makamına geçen Sultan Veled (ö.712/1312). Anadolu'da siyasi ve içtimai sıkıntuların yaşandığı bu dönemde babasının görüşlerini yayabilmek, vakfın gelirlerini arttırmak, yeni vakıflar tesis etmek ve elden çıkanları geri alabilmek için Anadolu'ya hâkim olan Moğollar, siyasi iktidarı temsil eden Selçuklu hanedanı mensupları ve Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kurmada başarı gösterdi. Daha sonra da yetiştirdiği halifeleri Amasya'ya, Kırşehir'e, Erzincan'a yollayıp buralarda

zaviyeler kurdurarak Mevleviliği yaymaya başladı. Babası ve Hüsameddin Çelebi gibi müderrislik yapan Sultan Veled de medresede bir cemaat hanede, büyük kubbeli veya eyvan örtülü bir mekanda, mescitte yahut kendisinin ya da mensuplarından birinin evinde eski sufiler gibi zikir sema ve sohbet meclisleri düzenliyordu; onun da bir tekkesi yoktu. Konya Mevlevihane'si türbenin yapımından sonra kurulmuştur.

Sultan Veled'in irşad makamına oğlu Ulu Arif Çelebi'yi bırakması tarikatın tarihinde dönüm noktası oluşturmuş ve bu olayın ardından Mevlevilik "çelebi" unvanıyla anılan Mevlana soyuna mensup şeyhler tarafından temsil edilmeye başlanarak Konya Mevlana Dergâhı ve çelebilik makamı, Mevleviye tarikatının idare merkezi haline getirilmiştir. Gittiği hemen her yerde bir zaviye kurarak Mevleviliğin yayılmasına büyük katkı sağlayan Ulu Arif Çelebi, babası Sultan Veled'in sağlığında ve sonrasında Mevlana ailesinin Anadolu'daki yegâne dini otorite temsilcisi hanedan olduğunu vurgulayan propaganda amaçlı seyahatlere çıkmış ve önce Moğol hakimiyeti altındaki Selçukluların doğu topraklarına giderek Sivas, Tokat, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Merend ve Sultaniye'de önde gelen yöneticilerle görüşmüştür. Kastamonu, Denizli, Kütahya, Birgi gibi önemli beylik merkezlerini de içine alan bu seyahatlerde, Selçuklu Devleti'nin çöküşüyle yükselen Türkmen beylerinden Germiyan Emiri Alışiroğlu, Kütahyalı Yakub Bey ve Aydınoglu Mehmed Bey ona intisap ederek, Mevleviye'nin Konya dışındaki ilk önemli merkezlerinin temellerini atmışlardır (Ahmed El Eflakî, 2011: 998-999; Gölpınarlı, 1983: 244-273, 329-364; Tanrıkorur, 2004: 473).

Mevlânâ'ya ve tarikatına mensup olanlara Mevlevi denilmekle beraber görünüşte de bunu tamamlayıcı kıyafetleri giymekteydiler. Bunlar, Hindibari denilen kumaştan yapılmış ferec, yünden yapılmış külah ve çizmedir. Bunlar, Mevlânâ zamanına ait Mevlevi giysisi olup Mevlânâ'dan sonra bu kıyafetlerde değişiklikler olmuştur (Ahmed El Eflakî, 2011: 127; Feridün b. Ahmed-i Sipehsalar, 2011: 119-120; Şems-i Tebrizi, 2014: 23; Gölpınarlı, 1983: 432).

Mevlânâ, Mevleviliğin sadece kıyafetlerden ibaret olmadığını ve manen de Mevlevi olunması gerektiğini vurgulayarak bunun için müridlerine konuşma yapma gereğini duymuştur. Eflakî bunu "*Şimdi elbise ve sarıklarınız, sizin muarrifiniz (tanutunuz, yani sizin Mevlevi olduğunuzu gösteren) oluyor da siz niçin ruhlar ve elbiselerin muarrifi olmuyorsunuz? Nütekim dostların dışı bunlarla üslenmiştir. Sizin içlerinizin de ilahi marifet ve gerçeklerle süslenmiş olması gerekir. Çünkü "Tanrı sizin suret ve işlerinize bakmaz, belki kalp ve niyetlerinize bakar."* Bu nedenle her bakımdan manevi bir Mevlevi olunuz" (Ahmed El

Eflakî, 2011: 216; Derviş Mahmûd-ı Mesnevihan, 2007: 158-160; Şeker, 2010: 370) der ve şöyle anlatmaktadır.

Menâkıbul-Ârifin dönemin tasavvufî adab merasimlerini yansıtmaları açısından da özel bir önem sahiptir. Özellikle de Mevlevî tarikatının etkisi altında bulunan Anadolu şehirlerinde Mevlevîlerin düzenledikleri cenaze törenleri gösterişli ve gürültülü bir şekilde yapılmaktaydı. Mevlevî cenazelerinde böyle bir âdetin uygulanmasının sebebi sorulduğunda Mevlana cenazenin önünde müezzinler ve hafızların bulunmalarının sebebinin ölenin Müslüman olmasına bağlarken, şarkı söyleyenlerin bulunmasının sebebinin ise âşık olmasına bağlamaktadır. Eflakî bu olayı; “*Yine bir topluluk Mevlana hazretlerine “Eskiden beri ölenlerin cenazesinin önünde okuyucular ve müezzinler bulunurdu. Sizin zamanınızda bu şarkı söyleyip tef çalanların bulunmasının ne anlamı vardır?” diye sorup “ümmeğin bilgileri ve şeriat fakihleri kötüliyor ve buna bid’at diyorlar” dedi. Bunun üzerine Mevlana da şöyle buyurdu: Cenazesinin önünde bulunan müezzinler, okuyucular ve hafızlar bu ölünün mümin olduğuna ve İslam şeriatında öldüğüne, bizim şarkılarımız ise bu ölünün hem mümin hem Müslüman hem de âşık olduğuna tanıklık ediyorlar*” (Ahmed El Eflakî, 2011: 216; Gölpınarlı, 2006: 146-147; Tanerli, 2006: 246-247). Eserde çeşitli vesilelerle Mevlana ve tarikatını inkar edenlerin, bir takım olaylar sonucunda ve Mevlana’nın kerametleri karşısında zünnarlarını kopararak mürid olduklarını ve böylece Mevlana’nın ününün bütün Anadolu’ya yayıldığını bildirilmektedir. Bunun dışında Mevlevîler, zarafet, nezaket ve hoşgörü gibi vasıfları ile diğer tarikat mensuplarıyla daima güzel bir bağ kurarak ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Ayinlerinde musiki, sema ve şiiri kullanan Mevlevîler, Anadolu’da özellikle yüksek kesimlerden kendilerine taraftar bulmuşlardır. Diğer bir yandan Mevlevîlerin devlet erkânı ile aralarının iyi olması ve bunların Mevlana’nın müridi olması dolayısıyla müridler işlerini Pervane’ye (Mu‘ineddin Süleyman) daima tezkire yazarak hallettirmişlerdir (Ahmed El Eflakî, 2011: 303-304). Devlette etkin konumda bulunmalarının dışında belli bir maaş aldıklarına bizzat Eflakî eserinde yer vermiştir (Ahmed El Eflakî, 2011: 356).

Ahiler, sadece kendi mensuplarının haklarını korumak amacı ile oluşmuş bir teşkilât değil, inanç birliği için bir araya gelmiş, İslâm’ı yaymayı kendilerine büyük bir gaye edinen bir kuruluş halindedirler. Bu şekilde toplum içinde bir dayanışmanın ortaya çıkmasını sağlamışlardır (Kazıcı, 1989: 540). Anadolu’da merkezî yönetimin zayıflamaya başlaması ile de ahilerin gücü artmıştır. Ahilerin açıkça ortaya çıkmaları, ilk defa Köseadağ savaşı (1243) hemen sonra olmuştur. Ahilik, kuruluş itibarıyla, bir tarikat olarak ortaya çıkmış değildir. Fakat tarikatların ilkelerinden ve teşkilâtından

faydalanmayı da hiçbir zaman ihmal etmemişlerdir. Sonraki dönemlerde Ahiler, Mevlevi ve Bektaşî tarikatlarına girmişlerdir. Mevlevilerin ileri gelenlerinden Çelebi Hüsâmeddin'in babası "Ahi Türk" Konya'daki Fütüvvet teşkilâtının en başı idi. Aynı şekilde Kırşehir'deki bir Bektaşî zâviyesinin Ahilik teşkilâtına bağlı olduğundan bahsedilmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen Ahilik teşkilâtı, Sünnîlik ve ılımlı Şiiilik çizgisini kaybetmemiştir. Anadolu'daki ahilerin en ileri gelenlerinden olan Ahi Evren Şeyh Nasreddin'in (öl. 659/1261) Sünnî ve Şafî olduğu bilinmektedir (Çağatay, 1982: 423-436; Bayram, 1981: 523).

Mevleviliğin her geçen gün etki alanını daha da genişletmesi, "Ahiyân-ı Rûm" yani Anadolu Ahileri ile ilişkileri, Mevlâna'nın vefatından sonraki dönemlerde dikkat çekici bir şekilde etkileşim söz konusudur. Ahilik hakkında pek çok şey yazılmış, bazı araştırmacılar tasavvufî zümre, bazıları da ahiliği esnaf teşkilatları olarak görmüştür (Köprülü, 1994: 92; Güllülü, 1977: 20; Said, 1927: 196). Ancak tasavvufî yönünün görülmesine rağmen tam olarak tarikat veya mezhep diyemeyiz. I. İzzeddin Keykavus'un yardımcıları ile Anadolu'ya gelen Ahilik, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'nun şehir, kasaba hatta köylerindeki esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının, eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleme görevini üstlenen bir kurum haline gelmiştir (Çağatay, 1989: 1, 43). İbn Batuta'nın eserindeki; "*XIV. asırda Türkmenlerin yaşadıkları her vilâyet, her şehir ve her köyde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancıların yiyeceklerini ve diğer ihtiyaçlarını karşılamakta itina gösterirler. Zaviyelerinde gündüz kazandıklarını getirerek yerler içerler, arkasından raks ederler, nağmeler söylerler... Dünyada bunlardan daha güzel ve daha bayırlı iş yapan kimse görmedim, dünyada bunların eşi ve benzeri yoktur.*" (İbn Batuta, 1983: 194) ifadesi de bunu doğrular niteliktedir.

Bu durum hem dinî-tasavvufî esaslardan, hem de kahramanlık (fütüvvet) geleneklerinden kaynaklanan bu meslekî ahlâk, dayanışmacı bir özellik taşımaktadır. Yani işverenle işçi arasındaki ilişkiyi tam olarak şeyh ile mürit arasındaki duruma benzer hâle getirerek manevî bir sistem kurma amacını gütmektedir (Cahen, 1986: 591).

Anadolu'da gerek Ahiliğin kurulmasında gerekse de gelişiminde Ahi Evren ismiyle tanınan Şeyh Nâsıruddin Mahmud'un çok önemli bir rolü olmuştur. Evhâdeddin Kirmânî'nin de damadı olan Ahi Evren (öl.1260), tarih boyunca Türkiye'de debbağların ve diğer sanatkârların piri olarak kabul edilmiştir (Bayram, 1987: 20; Çağatay, 1982: 50; Güllülü, 1977: 155). Hatta I. Alâeddin Keykubâd'dan büyük bir

koruma ve destek görmüş, karısı Fatma Bacı'nın kurduğu Bâciyân-ı Rûm teşkilâtı ile de Ahiliğin etki alanını oldukça genişletmiştir (Çağatay, 1982: 267; Bayram, 1987: 39).

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda önemli bir konumu bulunan bu iktisâdi-tasavvufî zümrenin, genel hatlarıyla “*kendisini; mana âleminin sultanı yapmak isteyen ve maddî âlemin sultanı kim olursa olsun bununla fazla ilgilenmeyen, Türk veya Moğol kendisine hürmet edip inandığı müddetçe aynen mukabele gösteren Mevlâna*” (Akdağ, 1995: 43) ile ilişkilerinin iyi olduğunu söylemek mümkündür (Ahmed El Eflakî, 2011: 133).

Nitekim bir ekmek parası isteyen körün önüne Mevlâna'nın kemerini attığını gören Ahi Kayser'in oğlu Ahi Çoban, yüz dirhem vererek bu kemeri almış, boynunda bağlı bulunduğu halde mezara onunla gömülmek istediği vasiyetini yapmıştır (Ahmed El Eflakî, 2011: 376; Derviş Mahmûd-ı Mesnevihan, 2007: 54; Çağatay, 1997: 87).

Konya Ahilerinin başı olan ve zengin bir kimse olarak tanınan Ahi Ahmed Şah ise Sultan Veled'in dostlarından ve Mevlevilere de çok yakın bir konumda olan bir Ahi'dir (Ahmed El Eflakî, 2011: 57). Ahiler arasında, Aydınoğulları Beyliğinde Mevleviliği kurmak için Konya'ya mum ve icazet almaya gelen Ahi Polad (Ahmed El Eflakî, 2011: 219) gibi Mevleviliğin harareti taraftarları olduğu ve birçok Ahi'nin de Mevlevî halifeleri arasına girdiği (Gölpınarlı, 1983: 13; Ahmed El Eflakî, 2011: 124), Mevlana hayatta iken dost olduklarını ancak vefatından sonra ise bu durumun değiştiğini görmekteyiz. Daha sonraki dönemlerde bu dostluğun bozulduğu, Mevlâna'nın adını koyduğu Ahi Mustafa'nın bile Sultan Veled zamanında kendisine karşı çıkmaya başladığı durum ile karşılaşmıştır. Bu durum halkın şikâyetlerine kadar gitmiş bunun üzerine Sultan Veled, Ahi Mustafa'yı çağırıp sakin bir şekilde konuşmaya çalışmışsa da o, “*Bizze karışmayın, biz bu işi sizden daha iyi biliriz.*” diye cevap vermiştir. Hatta “*Mevlevileri semâ'a çağırılmamalı, çünkü kimseye rahat vermiyorlar.*” diye açıkça tavır almaktan çekinmemiş, tabi bundan sonraki süreçlerde bir daha evinde toplantı ve semâ' düzenlenmemiştir (Ahmed El Eflakî, 2011: 173). Bu durumdaki sorunlar Sultan Veled zamanından itibaren Ahiler arasında bölünmüşlük başlamıştır. Bu duruma gelinmesinde tabi ki artık Mevlâna gibi güçlü bir otoritenin olmayışı, ülkedeki siyasî birliğin bozulması ve Mevlevilerin Moğollar ile olan ilişkilerinin, Ahilerle Mevlevilerin münasebetlerini oldukça önemli ölçüde etkilemiş olduğunu görmekteyiz.

Eflakî ise eserinde Türkmenlere ve onların şehir hayatı içerisinde yer alan temsilcileri olan Ahilere karşı taraflı bakış açısı yansıtmakta olup onlara karşı sarf

edilen tahkir ve tezyif kelimeleri ihtiva etmektedir. Alâeddin Siryanus Mevlana'ya Ahi Ahmed'in toplantıda “*Biz de Mevlana'nın aşıklarındanız*” dediğini iletmesi üzerine Mevlana'nın “*Sus! O nasıl ölü efendiye aşıktır ki maşuku onu tanımıyor*” şeklinde cevap verdiğini “*Yine bir gün Alâeddin Siryanus hazretleri, Mevlana hazretlerine “Ahi Ahmet bugün bir toplantıda biz de Mevlana'nın aşıklarındanız” diyordu*” diye anlatıyordu. Aynı şekilde Ahi Ahmed Alâeddin Siryanus'a “*Ben bir eşek yükü kitap okumuşum, fakat bu kitaplarda semanın mübah olduğuna dair hiçbir şey görememiş ve semâya ruhsat verdiğini de işitmemişim. Siz bu bid'atı hangi delil ile yürütüyorsunuz?*” Demesi üzerine Siryanus ise; “*Ahi bir eşek gibi okudu, onun için bilmedi. Tanrıya hamdolsun ki biz İsa gibi okumuş ve onun sırrına ermişiz?*” şeklinde cevap verdi (Ahmed El Eflakî, 2011: 252; Derviş Mahmûd-ı Mesnevihan, 2007: 150). Ahiler ve Mevleviler arasındaki anlaşmazlık Harzemşah bölgesine kadar genişleyecek, Mevlana'nın babası ile fikir uyuşmazlığı içinde bulunan Fahreddin er-Razi'nin Ahi Evran'ın hocası olmasından kaynaklanmakta olan Mevleviler ve Ahiler arasındaki mücadeleler artarak devam edecektir.

Mevlevilikle Bektaşilik arasındaki ilişkiler, henüz bunlar bir tarikat hüviyetinde kurumlaşmamışken, menkıbevi kaynaklara göre Mevlânâ ile Hacı Bektaş Veli'nin sağlıklarında başlamıştır. Mevlevilik ve Bektaşiliğin bir tarikat olarak XV-XVI. yüzyıllarda kurulmasından sonra da bu etkileşim ve ilişkiler devam etmiştir. Zamanla bu aradaki ilişki bağı güçlenmiştir. Hatta bir kısım Mevleviler, Bektaşilikle kaynaşmış ve bu durum Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar da devam etmiştir (Yazıcı, 2015: 110). Anadolu'da daha sonra da Rumeli'de, Mevlevi tarikatının yanı sıra bazı tarikatlar ile birlikte halkın dini hayatı ve resmi din adamları üzerinde ciddi anlamda bir etki söz konusudur. Anadolu'ya hâs bir tarikat olan Mevlevilik ve Bektaşilik, tasavvuf düşüncesiyle, düşüncenin eyleme dönüştürülme faaliyeti arasındaki uyumun en güzel örneklerini oluşturmuştur. Eflakî bu tasavvufi düşüncede önemli rol oynayan Hacı Bektaş Veli'nin “*tanrının elçisi olduğundan ve marifetle dolu bir kalbinin olduğundan*” bahseder (Ahmed El Eflakî, 2011: 320). Bektaşiliğin okur-yazar olmayan Türkmen halkları arasında yayılmış olmasının aksine Mevleviliğin büyük bir kentte, özellikle de Selçuklu başkentinde yayılması söz konusudur. İşte Bektaşilik ve Mevleviliğin tarih boyunca farklı zeminlerde yayılmasının en önemli nedeni de bu olmalıdır (Kara, 1987: 41).

Mevlevilik daha sonraları “*Veled Kolu*” ile “*Şems Kolu*” adında iki ayrı kol halinde gelişme göstermiştir. Sünnî akide ekolü “*Veled Kolu*”nu, kalendermeşrep diye ifade edilebilen kimseler ise “*Şems Kolu*”nu oluşturan halkla bağdaşmıştır ve

Mevlevi köylerin oluşumuna vesile olunmuştur. Medrese Mevlevileri “Şems Kolu”nu hoş görmemekteydiler. “Şems Kolu” Batıni inançlara ve Alevi geleneklerine sahip olmuşlar ve hatta Bektaşilerle birleşip adeta Hurûfî (Gölpınarlı, 1973: 1-33) kolunu benimsemişlerdir. Ancak, bu topluluk Aleviler (Fığlalı, 1987: 19-22) gibi İran’ı kabeleştirmemiş hatta iktidarı karşılına alacak herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır. Bunun nedeni ise, Mevlevilerin, Alevilere göre daha gizemli olmaları ve Sünni yaklaşımlar içinde Sünni ve zâhid bir diğer zümrenin bulunuşudur (Gölpınarlı 1973: 270). Tabii bu açıdan baktığımız zaman Mevlevilik ve Bektaşilik arasında bazı temel kavramların benzer olması da kaçınılmaz olmuştur. Örneğin “can” kelimesi her iki tarikatta da benzer anlamlarda kullanılmıştır. Şöyle ki: “*Can kelimesinin aslının Sanskritçe olduğu ileri sürülmüş, buradan Farsça’ya geçmiş ve farklı anlamlar kazanarak Çince ve Arapça dâhil belli başlı şark dilleriyle Türkçe’de birbirine yakın şekilde telaffuz edilmiştir. Türkçe Sözlük’te can; 1. insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık. 2. yaşama, hayat. 3. güç, dirlik. 4. kişi. 5. insanın kendi varlığı, özü. 6. gönül. 7. Bektaşilik ve Mevlevilik’te tarikat kardeşi*” (Çınar, 2007: 230) anlamındadır. Anlayacağımız gibi “can” kelimesi her iki tarikatta da kardeş manasında kullanılmıştır. Gelin canlar bir olalım sözleri bugün bile hala insanımızın dilinden düşmeyen bir kavram olarak son derece önemlidir. Bu cümleden “*Canlar yatağı tabiri özellikle Mevlevi ve Bektaşi dervişlerinin gece kaldıkları yerlere verilen ad olarak görülür.*” (Cebecioğlu, 2009: 116).XIII. yüzyıl ve sonrası tasavvufî kültüründe Hz. Ali döneminin düşünürlerinin varlığı, Ekberîlik, Ahîlik, Bektaşilik, Kâdirîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik, Bayramîlik gibi yapılar da ilmi araştırmalarla ortaya konulmuştur (Ünlüsoy, 2015: 6). Bu olay bu kültür çevresinde, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt düşünürlerinin mezhep kaygısından çok daha ötede bir gerçeklikle ifade bulduğunu gösterir. İçerdiği değişik çerçevelere karşı “Ehl-i Beyt” ve “on iki imam” mevzuu, konumuz olan Bektaşi-Mevleviler ve onların metinlerinde önemli ve ortak bir ifadedir (Ünlüsoy, 2015: 202-211). Hz. Mevlâna ve Hacı Bektaş Veli döneminde, Safevîlik alanında tam olarak ne siyasî ne de ideolojik bir kimlik kazanmış olan Ehl-i Beyt taraftarlığı durumu Hacı Bektaş Veli ve müritleri arasında olduğu gibi, Hz. Mevlâna ve müritleri arasında da söz konusudur. Mesnevî’de, Divan-ı Kebir’de ve Rubailer’de başta olmak üzere Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi imamları metheden; buna ek olarak Muaviye ile özellikle de Yezid’i kınayan mısralara oldukça fazla yer verilmiştir. Bu açıdan Mesnevî ile Divan-ı Kebir’in etkisi altında yazan veya bu eserlerden ilham alan şairlerin Ehl-i Beyt konusuna genişçe yer vermesi şaşılacak bir durum değildir (Temizkan, 2007: 586). Nur-ı Muhammedî düşüncesinin her iki tarikatta da görüldüğü ayrıca XVI. asırda

Şii/Kızılbâş etkisiyle her iki yolda da etkilenmelerin olduğu bazı araştırmalarda ifade edilmektedir (Ünlüsoy, 2015: 175, 211). Bu araştırmalarda, teşkilatlanma bakımında da, yalnız bu iki tarikata özgü durumlar olduğu ifade edilmektedir. “*Bektaşilik (XV. yy.) diğer tarikatlardan farklı olarak bir taşra teşkilatı kurmuş ve bunları kendine bağlayarak güçlü merkezîyetçi bir sistem oluşturmuştur. Böylelikle bütün tarikat Hacı Bektaş Zaviyesi'ne bağlı hale gelmiştir. Bu tip bir merkezî yapılanma Osmanlı tarikatları içerisinde yalnızca Mevlevilikte ve Bektaşilikte görülmektedir.*” (Yılmaz, 2015: 103). Tüm bu düşüncelere ve bilgilere baktığımız zaman bu iki yolun tarihi süreç içerisinde nasıl iç içe olduğunu ve büyük benzerlikler oluşturduğunu görmekteyiz. Bu benzerliklerin neler olduğuna konunun daha iyi anlaşılması için daha ayrıntılı bakalım.

Benzer kavramlar arasında ilk dikkat çeken kelime “*dede*” (Yaman, 2004: 137; Yaman, 2012: 23; Eröz, 2014: 289; Ersal, 2012: 178-193) unvanıdır. “*Dede unvanının yaygın olarak kullanıldığı tarikatlar Mevlevilik ve Bektaşilik'tir. Mevlevilik'te ikerar verip bin bir gün hizmetini bitirdikten sonra çile çıkarılmış, dervişlik pâyesine erişerek dergâhta hücre sahibi olmuş sâlike dede veya derviş adı verilir. Bu tarikatta aşağıdan yukarıya muhiblik, dervişlik, şeyhlik ve halifelik şeklinde sıralanan derecelerin ikincisinde yani dervişlik derecesinde bulunan sâlike dede adı da verilir. Pîr makamında bulunan şeyh, Mevlânâ'yı örnek alarak bizâat müridleri terbiye ve sülûklerini idareyle meşgul olmadığında bu iş Konya'da tarikatçı dedeye, diğer yerlerde aşçıbaşı da denilen aşçı dedeye ait olurdu. Mevlevilik'te dervişler aldıkları görevlere göre tarikatçı dede, aşçı dede, kazancı dede, halife dede gibi unvanlarla anılırlardı. Mevlevilik'te çile doldurup dedelik derecesine ulaşan bir muhib için özel bir merasim düzenlenip gülbanklar çekme*” (Yiyol, 2014: 586; Dedekargınoğlu, 2011: 389) bir tarikat geleneği olduğunu görmekteyiz. Dede ve dede baba unvanı Bektaşilik'te de aynı şekilde kullanılır. Bektaşilik tarikatına bağlı olanların sahip oldukları unvanlara göre dereceleri şöyledir: “*Aşık, tâlib, muhib, derviş, baba, halife, dede baba. Hacı Bektaş Tekkesi'nde pîr postunda oturan mücerred Bektaşî babasına dede baba denir. Burada oturan ilk mücerred dede baba Sersem Ali Baba Dede'dir (ö. 1588). Kırşehir'de Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlı dergâha Dedebağî adı verilir.*” (Uludağ, 1994: 76).

Bektaşî ve Mevlevilerde ortak kullanılan bir diğer unvan ise “*çelebî*”dir. Türkçe bir kelime olup çalab, Allah anlamındadır. Sonundaki nisbet yâ'sı ile çelebî, Allah'a ait adam, Allah adamı demektir. Kibar zarif kimselere de “çelebî adam” denir. XVII. yüzyılın sonlarına kadar bilgin ve soylu kimseler için, yine bu unvan kullanılmıştır. Mevlânâ'nın soyundan gelenler “çelebî” olarak anılmış, ancak Mevlânâ'ya ana tarafından akraba olanlar “inâs çelebî”: baba tarafından akraba olanlara da “zükür

çelebî” denmiştir. Hacı Bektâş’ın nefes evladı (manevî evlad) yahut belinden gelen kişilere de “çelebî” denir (Çelik, 2016: 23).

Bektaşilik ve Mevlevilikte “*avam*” kelimesi de benzerlikler arasındadır. Sûfiler, hakikat ehli olmayanlara zahir, zahit, avam gibi isimler vermişlerdi. Zahir, kelimesi özellikle Bektaşiler tarafından kullanılmaktadır. Zahit, hatta Yezîd ve yabancı sözleri, Alevilere ait terimler arasında yer almaktadır. Diğer tarikatlara sûfi tarikatları diyen Mevleviler ise tarikat ehli olmayanlara «avam» derlerdi. Mevlevilere has olan bu kavram, Mevlânâ’nın ve Sultan Veled’in eserlerinde de aynı anlamda geçmektedir (Cebecioğlu, 2009: 67; Uludağ, 1991: 105-106).

“*Nazarım*” Bektaşî ve Mevlevî tarikatlarında ortak bir diğer terimdir. Arapça, bakışın demektir. Mevlevî bir terimdir. Bunu, Bektaşiler “nazarım” olarak kullanmaktadırlar. Tasavvuf yolunda varlık ifade eden ben, sen gibi bencil ifadelerin yerine “fakir” ya da “nazarım” (Cebecioğlu, 2009: 468) ifadeleri kullanılmaktadır.

Dede, çelebi, avam gibi benzer kavramların her iki yolda da söz konusu olması muhtemelen ortaya çıkış zeminlerindeki kültürel müşteregi ve bu süreçte karşılıklı paylaşımı ile alakalı olmalıdır.

Diğer pek çok tarikatlarda da olduğu gibi “vahdet” kelimesi Bektaşilik-Mevlevilikte de ortak kullanılan bir diğer terimdir. Arapça, birlik demektir. Gerçek manada bir olan Cenab-ı Hak’tır. Bu ifade özellikle Mevleviler ve Bektaşiler arasında yaygındır (Cebecioğlu, 2009: 681). Benzerlikler arasında bazı “Allah, Eyvallah” gibi sözlerin de var olduğunu görmekteyiz. Sufiler arasında ortak olan, fakat daha çok Bektaşilerle Mevleviler tarafından kullanılan bu deyim, muhatabı ikna etmek için kullanılır ve yemin mahiyetini taşımaktadır (Cebecioğlu, 2009: 56). Diğer müşterek terimlerden biri de “*Aşk olsun*” olarak kullanılan bir selam sözüdür. Bu bazı tarikatlarda olduğu gibi özellikle Mevleviler ve Bektaşiler arasında da bir selamlaşmadır. Ödülünüz ilahi aşk olsun anlamında temenni belirten bir selamlaşma sözüdür (Cebecioğlu, 2009: 65).

“*Destur*” kelimesi de, müsaade anlamına gelmektedir. Bazı tarikatlarda olduğu gibi özellikle Mevlevilikte ve Bektaşilikte şeyhlerden ve tarikat büyüklerinden izin almak amacıyla kullanılan bir deyimdir (Cebecioğlu, 2009: 164-165; Ersal, 2016: 481-482). “*İkrar vermek*”, söz vermek, üstlenmek manasına alarak Alevilik/Bektaşilik ve Mevlevilikte tarikata girmeye ve mürşide bağlanmaya talibin söz vermesi, biat etmesidir. İkrar verilirken okunan tercümana, tercüman-ı ikrar denir: “*Erenler*

meydanında, pîr buşurunda müryidine teslimi rızada oldun mu? Yalan söyleme, haram yeme, zîna ve livata etme, elinde koymadığın şeyi alma, her gördüğünü söyleme, bildiğini bilme, işittiğini söyleme. Gelme, gelme. Dönme, dönme, gelenin başı dönenin malı. Bu ikrardan dönersen mahşer günü yüzün kara olsun mu?” (Cebecioglu, 2009: 303-303).

Tarikat benzerlikleri arasında “*taç/tac-ı şerif*” sembolleri ise önemli bir yer tutar. Bektaşılık, Kalenderilik ve Mevlevilik başta olmak üzere bir kısım tarikatlar, kendi felsefi telâkkilerini, meydana getirdikleri eserlere aynen yansıtmışlardır. Bu tarikatlar serpuşlarından, sancak âlemlerine varıncaya kadar birçok eşyayı, kendi sembolleri haline dönüştürmüşlerdir (Çam, 1990: 375-376; Çınar, 2007: 249; Ağirdemir, 2011: 366-376). “*Somat/Sofra*”: Arapça, simât kelimesinin bozularak kullanılmış şekli olup, sofrası, uzunca dizilmiş yemek sofrası, sofraya gelmiş yemekler, ziyafet gibi anlamları vardır. Bektaşî ve Mevleviler tarafından kullanılan bez veya meşinden yapılmış sofradır (Devellioğlu, 2000: 954). Bektaşılık ile Mevlevilik arasındaki değişik hususlarda benzeşmelerin esas olarak İslâm ve ona bağlı gelişen kurumsal süreçler olduğu söylenebilir.

Ahilik ve Bektaşılıktaki erkân ve âdâb hususiyetleri de büyük oranda benzeşmekte, hatta çoğu ritüeller aynen örtüşmektedir. Ahiliğin en önemli ritüellerinden olan “bel bağlama”, yani “şed kuşanma” konusu, İmam Cafer Buyruğu’nda önemli bir yer işgal etmektedir. Buyruğa göre: “Hz. Muhammed bir gün Hz. Ali’nin evinde, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de olduğu hâlde otururken Cebrail (a.s.) elinde bir “buğday-ı sümbül şeklinde bir nesne” ile gelir ve nesneyi Hz. Muhammed’in önüne koyar. Hz. Muhammed, elindekinin ne olduğunu sorar. Cebrail: “Yâ Resûlullah bir kemerdir ki Hak teâlâ amî kemâl-i kudretinden yaratmıştır. Ol vakit kim Hz. Âdem (a.s.) cennet içinde seyrân ıderdi, bu murassa kemer anuñ belinde idi. Şeytân aña zâfer bulmaz idi.” der ve İblis tarafından kandırılan Hz. Havvâ’nın ve onun hatırı için Hz. Âdem’in yasak buğdayı yemesi ve cennetten kovuluşlarını anlatır (Sarıkaya, 2008: 31). Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın cennet libaslarından tamamen soyundurularak dünyaya indirildiğini, bu murassa kemerin de Âdem’in belinden düştüğünü ve Hz. İbrahim peygamber olduğunda bu kemerin onun beline bağlandığını bildirdikten sonra “Hâlâ size getirdim ki Hak teâlâ emriyle senüñ belüñ bağlayam.” der. Hz. Muhammed iki rekât namaz kaldıktan sonra Cebrail kemeri Hz. Muhammed’in beline bağlar. Daha sonra Hz. Muhammed, Hz. Ali’ye hitaben “Yâ Ali ben de senüñ belini bağlayam, sen dahi Hasan ve Hüseyin’in bellerini bağla ki imamlardır.” diyerek Hz. Ali’nin belini bağlar. Hz. Ali, Hz. Hasan’ın, o da kardeşi Hüseyin’in belini bağlar. İmam Hüseyin kendi oğlu İmam Zeynelâbidîn’in, o İmam Muhammed Bâkır’ın belini bağlar. Bu silsile, Cafer-i Sâdık, Mûsâ-yı Kâzım, Ali Mûsâ Rızâ, Muhammedül-

cevâd, Alıyyü'l-hâdî, Alıyyü'n-nakê, Hasanü'l-Askerî, Muhammed Mebdî'nin belini bağlamasıyla sürdürülür." (Sarıkaya, 2008: 32). Bektaşilikte "tüğbend" bağlama denen davranış biçimleri ayrıntılarıyla fütüvvetteki "şed bağlamak"tan hiçbir farkı yoktur. Bektaşi Fütüvvetnamesi'nde şed kuşanma töreni şerbet içilmesiyle sona ermektedir.

Tâc ve hırka Bektaşiliğin ve Mevleviliğin temel unsurları arasında olduğu gibi Ahilik kurumunda da önemli bir yer teşkil etmektedir. Bektaşilikteki ikrar erkânından önce meydan süpürülmesi, sofraya çekmek ve tören sonrası şerbet içmek ritüelleri de Ahilikle Bektaşilikteki diğer bir dikkat çekici benzerliklerdendir. Şerbet konusunda tek fark, Ahilerde şerbetten anlaşılan "tuzlu su" iken Bektaşilerde bal şerbetidir. Gölpınarlı; "*Bektaşilerle fütüvvet ehli arasındaki yakınlığı, daha doğrusu Bektaşilerin fütüvvet ehli şiarını aynen benimzediklerini gösterir.*" demektedir. "*tüğbend bağlama, meydan süpürülmesi, eşik ve kabul tercümanları, tâlîbi mürşide salavat ile teslim etmek, törbe, on iki imama salavat, telkîn ve şerbet sunma erkânının Bektaşiliğe fütüvvet erkânından geçtiğini, Kalenderilikten geçen turaş erkânıyla halîfeye sofraya, tuğ, çerağ ve alem verilmesi ve hırkayla tennûre'nin de Bektaşilikten fütüvvet erkânına geçen şeyler*" olduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte "*Esasen Alevilikteki musahîp ve pâr tutmak, halîfelik ve mürebbîlik de Ahilikten alınmadır*" ve "*Hâsılı, Bektaşilerle Aleviler, Ahilerle o kadar karışmışlardır ki inamış ve bilhassa erkân bakımından aralarını ayırt etmek çok güçtür.*" diyerek bu soruna işaret etmektedir (Gölpınarlı, 1949-1950: 67-68; Ersal, 2011: 1088-1090; Akbaş, 2011: 448-451; Bulut, 2013: 103-106). İki inanç sisteminin temelleri Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran dostluğuna dayanan bir yakınlık ve etkileşme içinde süregeldiği ve bu iki müessese arasında bir çatışma veya huzursuzluğun hiçbir vakit görülmediğidir (Köksal, 2010: 66-68). Görüldüğü gibi, Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran'ın ilişkileri yaşadıkları süre boyunca, çok yakın bir dostluk içerisinde devam etmiştir. Hemen her konuda birbirlerine yardım ettikleri, sıkı bir dayanışma içerisinde girerek adeta birbirlerinin oldukları görülmektedir. Bu yüzden Alevi Bektaşi geleneğinde her iki önemli şahsiyetin de, birbiriyle musahîp olarak kabul edildiği görülmektedir (Öz, 1997: 115). Bu ilişkilerden ötürü Ahi Evran'ın öldürülmesinden sonra eşi Fatma Bacı, Hacı Bektaş Veli'ye gelerek onun himayesinde ve onun çevresinde hayatını sürdürmüştür (Bayram, 1987: 25-27).

XIII-XVI. yüzyıl arasındaki Türk siyasi tarihinin şekillenmesinde bu tarikat veya teşkilâtlardan özellikle Bektaşilik, Ahilik ve Mevleviliğin diğer tarikat ve oluşumlardan daha önde ve önemli görevler üstlendiğini görüyoruz. Makalemize konu olan Ahilik

ve Bektaşılık ise hem adap ve erkân hususiyetleri, hem de toplumsal düzen üzerindeki tesirleri bakımından ilginç benzerlikler gösteren iki oluşum olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç

XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu Devleti'nin sarsıntılar geçirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılın ilk yarısında da Moğollar Anadolu kapılarına dayanmış, Selçuklu Devletinde ise iç karışıklıkların ve isyanların gerçekleştiği bir dönemdir. Anadolu'daki bu karışık ortamda, siyasi çalkantıların bu kadar keskin yaşandığı bir zamanda elbette ki pek çok tarikat kendine yaşam alanı bulmuştur. Makalemize konu olan *Menâkıbü'l-Arifin* de, Mevlana ve çevresindekiler hakkında bilgi vermekle kalmamış Moğol istilası dönemi Türkiye'nin siyasi, askeri, iktisadi ve içtimai tarihi hakkında bilgiler de vermiştir. Eflaki koyu bir Mevlevi taraftarı olduğu için devlet erkânı içinde de etkinliğini artırarak siyasi anlamda önemli bir gücü de arkasına almıştır. Bu güçle de Türkmenler, Ahiler ve Bektaşiler üzerinde varlık gösterebilmişlerdir. Bu zümrelerin Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde önemli bir rolü olmuş, kalıcı izler bırakmış ve etkileri yüzyıllar boyunca geniş toplum kesimleri üzerinde hissedilmiştir.

- AHMED EL EFLAKÎ (2011). *Ariflerin –Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- AKBAŞ, Rıza (2011). “İmam Rıza Ocağı'nın Yol Erkan Süreğine Göre Musahiplik, Görgü Cemi ve Cem Ritüelleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 60. 448-451.
- AKDAĞ, Mustafa (1995). *Türkiye'nin İktisadî ve İhtimâî Tarihi I*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- AĞIRDEMİR, Erdoğan (2011). “Bektaşilikte Taç Şekilleri ve Anlamları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 60. 366-376.
- BAYRAM, Mikail (1987). *Bâcyân-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*. Konya: Gümüş Matbaası.
- BAYRAM, Mikail (1981). “Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti”. *IX. Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildirileri*. C. II. Ankara: TTK. 523.
- BULUT, Halil İbrahim (2013). “Dede Gargın Ocağında Musahiplik Uygulanması Örneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.78.103-106.
- CAHEN, Cl. (1986). “İlk Ahiler Hakkında”. Nşr. M. Öztürk. *Belleten*, I./197 (1986). 591.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi.
- ÇAĞATAY, Neşet (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- ÇAĞATAY, Neşet (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÇAĞATAY, Neşet (1982). “Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evran”. *Belleten*. C. XLXI, Ankara.
- ÇAM, Nursel (1990). “İslâm'da Bazı Fikhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisinde Tesiri”. *Vakıflar Dergisi*, XXI. Ankara. 375-376.
- ÇETİN, Altan (2016). “Mevlevilik Bektaşilik'deki Bazı Benzeşmelere Dair”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 78.
- ÇINAR, Bekir (2007). “Mevlâna'nın Eserlerinde 'Can ve Gönül' Kavramları”. *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevilik – Bildiriler*, 1. Konya. 230,249.
- DEDEKARGINOĞLU, Hüseyin (2011). “Alevilikteki Tanım ve Terimler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 60. 389.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi.
- ERÖZ, Mehmet (2014). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Ötükent Neşriyat.
- ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik Kavramları ve Ocak Sistemi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Merkezi Yayınları.
- ERSAL, Mehmet (2011). “Alevi İnanç Sisteminde Ritüelik Terimler: Musahiplik”. *Turkish Studies*, Vol. 6/1. 1088-1090.
- ERSAL, Mehmet (2012). “Çubuk Havzası Alevi Ocakları Bağlamında Alevi İnanç-

- Dede Ocaklarının Teşkilatlanması Üzerine Bir Değerlendirme". *II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu*, 23-24 Ekim 2010 Ankara. Ankara: Cem Vakfı Ankara Şubesi. 178-193.
- FIGLALI, Ethem Ruhî (1987). *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1949-1950). "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11. 67-68.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1983). *Mevlana 'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap ve Arka Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1973). *Hurufilik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1999). *Mevlana Celaleddin- Hayatı, Eserleri Felfesesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (2006). *Mevlevî Âdâp ve Erkânı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin (1977). *Ahî Birlikleri*. İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- İBN BATUTA (1983). *Seyâhatname I*. Nşr. M. Çevik. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- KARA, M. (1987). *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- KAZICI, Ziya (1989). "Ahilik". *DİA*. C. 1. 540.
- KÖKSAL, M. Fatih (2010). "Ayin Erkan ve Adap Benzerlikleri Açısından Ahilik- Bektaşilik Münasebeti". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, S.55. 66-67.
- KÖPRÜLÜ, A. F. (1994). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MESNEVİHAN, Derviş Mahmûd-ı (2007). *Senakıb-ı Menakıb*. Haz. Hüseyin Ayan, Gönül Ayan ve Erdoğan Erol. Konya: Rumi Yayınları.
- ÖZ, Gülağ (1997). *İslamiyet Türkler ve Alevilik*. Ankara: Uyum Yayıncılık.
- PİLAZ-YAZICI, Salim-Hüseyin (2015). "Türkçe ve Edebiyat Ders Kitaplarında Yesevilik, Bektaşilik ve Mevlevilik Unsurları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*. S. 73. 110.
- SAİD, Baha (1927). "Bektaşilik IP". *Türk Yurdu Mecmuası*. V/27. 196.
- SARIKAYA, Saffet (2008). *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- SİPEHSALAR, Feridün b. Ahmed-i (2011). *Mevlânâ ve Etrafındakileri*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- ŞEKER, Mehmet (2010). "Menâkıbü'l - Ârifin'e Göre Anadolu'ya Gelenlere Genel Bir Bakış". *Dünyada Mevlana İzleri Uluslararası Sempozyumu* (Konya 13-15 Aralık 2007). Konya: Selçuklu Üniversitesi Matbaası.
- TANELİ, Aydın (2006). "Türkiye Selçukları'nın Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Ariflerin Menkıbeleri". *Makaleler I*. Nşr. E. Semih Yalçın-Saadet Lüleci. Ankara: Berikan Yayınevi.
- TANRIKORUR, Ş. Barihüda (2004). "Mevleviyye". *DİA*. C. 29. 473.
- TEBRİZİ, Şems-i (2014). *Makalat*. Çev. Mehmet Nuri Gençosman. Ataç Yayınları: İstanbul.
- TEMİZKAN, Mehmet (2007). "Mevlevî ve Bektaşî Edebiyatında 'Ehl-i Beyt' Teması Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevilik – Bildiriler*.
- ULUDAĞ, Süleyman (1994). "Dede". *DİA*. C. 9. 76.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991). "Avam". *DİA*. C. 4. 105-106.
- ÜNLÜSOY, Kamil (2015). *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII. XVI. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- YAMAN, Ali (2004). *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik*. İstanbul. Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları.
- YAMAN, Ali (2012). “Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-antropolojik Gözlemler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*. 19/63. 17-38.
- YAZICI, Tahsin (1989). “Ahmed Eflâki”. *DİA*. C. 2. 62.
- YILMAZ, Gülay (2015). Bektaşilik ve İstanbul’daki Bektaşî Tekkeleri. *The Journal of Ottoman Studies*. XLV. 103.
- YİYOL, F. (2014). “Mevlevî Gülbankları ve Mevlevî Gülbanklarının İşlevsel Açından Tahlili”. *Turkish Studies*, 9/6. 586.